

HANDREIKING ONDERZOEK NAAR DE HERKOMST EN ONTWIKKELING VAN OUDE TECHNISCHE VOORWERPEN.

Daar staan ze. Al die apparaten, een hele verzameling. Maar wat weten we er eigenlijk van? Veel verzamelaars beschikken over voldoende technisch vernuft om de bejaarde 'lievelingen' te doorgronden en zonodig weer tot leven te wekken, maar op de vraag waar 't is gemaakt, door wie, hoeveel er van zijn en waar 't is verkocht moet men het antwoord vaak schuldig blijven. Kortom het verhaal achter de apparatuur is zelden bekend.

Toch borrelen de genoemde vragen op bij de verzamelaar die, naast een gezonde dosis hebzucht, ook met enig geschiedkundig besef is begiftigd. Het toevoegen van enige achtergrondinformatie doet vrijwel elk apparaat stijgen in historische en commerciële waarde. Iets weten van de apparaten kan zelfs waardering doen ontstaan voor toestellen waar men aanvankelijk de neus voor optrok; kortom de objecten worden er door in een heel ander licht geplaatst. Zonodig kan een interessant verhaal ook helpen met het wekken van begrip bij partners en vrienden. Verzamelen is voor vele buitenstaanders een ondoorgrondelijke afwijking. Menig huwelijk is er door ontwricht. Onderzoek leidt op een prettige manier tot het beperken van het verzamelgebied. Het gaat het redeloze optasten van apparaten – soms onder erbarmelijke klimatologische omstandigheden – tegen.

Het probleem is echter ... het verhaal achter het toestel, de onderneming, de ontwerper... hoe kom men daar nu achter?

Dit geschrift is bedoeld om verzamelaars van technische oudheden aan te zetten tot het verrichten van onderzoek door het geven van enige tips. 't Aardige is dat iedereen in staat is een bijdrage te leveren. Ieder kan weer dat aspect uit het verleden belichten waar de aanwezige kennis of voorkeur hem of haar logischerwijs naartoe drijft. De één verdiept zich in de technische vraagstukken waarmee de ontwerpers hebben geworsteld, de ander brengt de arbeidsomstandigheden in een bepaalde radiofabriek in kaart, een derde interviewt een bejaarde radio dealer, een vierde richt zich op vormgeving.

Om kennis te vergaren dienen de juiste bronnen aangeboord te worden. Deze vallen grofweg uiteen in schriftelijke- (tijdschriften, het archief van een onderneming, etc.) en mondelinge bronnen (het afnemen van interviews). Voor het vinden van deze informatie zijn een aantal tips te geven.

Internet

De komst van internet heeft het ook het speuren naar informatie over oude techniek gemakkelijker gemaakt. Merk, type of omschrijving leidt via de bekende zoekmachines vaak al tot enige relevante treffers. Belangrijk is dat zo al vaak contact gelegd kan worden met mensen die zich ook voor het onderwerp interesseren. Mocht iemand al met een (vergevorderd) onderzoek bezig zijn, dan komt dit ook vaak via internet aan het licht. Dubbel werk kan zo worden voorkomen, soms kunnen de krachten worden gebundeld. Dit laatste is erg prettig, want het verschaft U een klankbord voor allerhande details waarvan vooral een medegeïnteresseerde het belang zal inzien. In veel gevallen zal de informatie via internet oppervlakkig blijken en is er werk aan de winkel.

De onderneming 'achter' het apparaat.

Heeft de fabrikant naam en adres van zijn onderneming op het toestel gezet dan is over de producent van het apparaat geen twijfel. In veel gevallen is de informatie op het toestel betreffende de onderneming summier. Er wordt slechts een merknaam of type op het apparaat aangegeven maar een verwijzing naar de officiële naam van de fabriek ontbreekt. Zo werd bijvoorbeeld de 'Phonorex' taperecorder gefabriceerd door 'Max Ihle - Marktschorgast Büromaschinen - Apparatenbau'. Daar kom je op goed geluk, zonder speuren, nooit achter. De officiële naam van de fabriek moeten we hebben voor de volgende stappen in ons onderzoek.

Waar nu te speuren? Is men al lid van een vereniging van verzamelaars, dan kan men daar, op beurzen of andere bijeenkomsten eens vragen. Op diverse terreinen bevinden zich in deze gelederen doorgewinterde experts. Is men geen lid, dan kan ook hier het internet uitkomst bieden. Beschikt men niet over internet dan kunnen in de plaatselijke bibliotheek via de Pyttersen Almanak of Staatsalmanak relevante verenigingen, stichtingen of musea worden getraceerd. Hoewel niet alle genootschappen staan geregistreerd zal men via via bij de juiste personen belanden.

Is de naam van de onderneming achter het product bekend, dan volgt de volgende stap. Allereerst dient natuurlijk te worden bekeken of de onderneming nog immer actief is. Via internet, op www.telefoongids.nl, het telefoonboek op internet, kan snel uitsluitsel worden gevonden. Postkantoren – voor zolang ze nog bestaat – beschikken vaak over de reeks telefoonboeken van Nederland. Voordeel van [telefoongids.nl](http://www.telefoongids.nl) is dat hiermee regionaal en nationaal kan worden gezocht. Veel bedrijven verhuizen binnen de streek, zo vetrok de Dr. C. Bleeker (Nedoptifa) fabriek van laboratoriumapparatuur in 1949 van Utrecht naar Zeist. De transformatorfabriek Unitran huisde gedurende haar bestaan in onder andere Otterlo, Voorburg en Weesp! Wanneer de firma nog altijd operationeel is dan is de meest logische gang natuurlijk om hiermee contact op te nemen en kunnen vele stappen in het onderzoek worden overgeslagen. Wellicht beschikt de onderneming nog over een archief, of zijn één of meerdere werknemers bekend met belangstelling voor het verleden. Deze kunnen een schat aan informatie bieden. Ook kan het zijn dat men een bestand heeft met adressen van oud-werknemers. Zoek bij een 'nee' van het bedrijf toch door! Vaak wil men lastposten als historische onderzoekers maar al te graag kwijt en wordt U afgescheept. Een kleine illustratie uit de eigen ervaring: ooit belde ik een onderneming met de vraag of ze mij aan adressen van oud-werknemers konden helpen. Na een week kwam 't antwoord: 'Nee, er is niemand meer in leven'. Dit bleek al snel niet waar! De oud-directeur woonde letterlijk aan de overkant van de straat, en een oud-werknemer vier huizen verder!

In veel gevallen is de onderneming verdwenen, hetzij door faillissement, hetzij door fusie. In dat geval bieden Contemporaine periodieken (dat is met een chique woord, tijdschriften uit de tijd van het betreffende apparaat) veelal de oplossing. 't Kan even zoeken zijn, maar meestal heeft de fabrikant ooit eens geadverteerd. Bij het zoekwerk moet terdege met de aard van het tijdschrift rekening worden gehouden. Natuurlijk trachtte de fabrikant in dat tijdschrift te adverteren waarmee verwacht kon worden de meeste potentiële kopers te treffen. Om een specifiek tijdschrift te vinden, voor zover niet voorhanden in de eigen bibliotheek of bij mede-verzamelaars, kan gebruik gemaakt worden van de Centrale Catalogus Periodieken, kortweg de C.C.P. In de meeste grote openbare bibliotheken, de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag en in alle universiteitsbibliotheken is deze reeks op de leeszaal voor iedereen (gratis) in te zien. Hierin staan de diverse tijdschriften alfabetisch geordend, waarachter een nummer verwijst naar de bibliotheken waar ze bestudeerd kunnen worden. Ook de voorhanden zijnde

jaargangen staan hierbij vermeld. De C.C.P. kan niet geheel 'up to date' zijn. Even (telefonisch) navragen kan teleurstelling voorkomen.

Wordt een advertentie van het bewuste apparaat aangetroffen, dan is daarin over het algemeen naam en adres van de producent vermeld. Ook besprekingen van nieuwe apparaten vermelden veelal wat achtergrond informatie, evenals overzichten van tentoonstellingen. Soms vraagt dit enige improvisatie; zelf heb ik eens een merkloze taperecorder kunnen determineren door ... de opgegeven afmetingen!

Het belangrijkste is dat naast de firmanaam de plaats van vestiging wordt ontmaskerd. Mocht dit laatste een probleem opleveren dan kunnen naslagwerken met overzichten van ondernemingen de oplossing bieden. Betreft het een Naamloze Vennootschap, dan kan deze zeker in 'Van Oss' Effectenboek' worden getraceerd. Dit is een reeks welke vele jaren omvat en het radiotijdperk geheel 'dekt'. De universiteitsbibliotheken hebben deze reeks vrijwel altijd in de collectie. Ook meer incidentele publicaties als de 'Nederlandsche Industrieële Gids 1947' en de 'Officiële Catalogus Jaarbeurs Utrecht 9-18 September 1947' vormen goede bronnen. Voor dergelijke gidsen zijn geen vindplaatsen op te geven, bibliotheken hebben dit soort materiaal helaas niet in de collectie.

Is de plaats van vestiging van de onderneming bekend (een volledig adres is niet nodig) dan dient te worden uitgeknobbeld onder welke Kamer van Koophandel en Fabrieken (K.v.K.) de bewuste plaats ressorteert. Een telefoontje is voldoende. Tegenwoordig bieden de K.v.K.'s op internet de nodige faciliteiten om inzage te krijgen in het Dossier Inschrijving Handelsregister van een onderneming. Het betreft dan de nog bestaande ondernemingen. Is de onderneming opgeheven dan wordt het iets lastiger. Er zal een telefoontje moeten worden gepleegd met de K.v.K. Soms kan het dossier dan op de K.v.K. zelf worden ingezien, soms zal men U verwijzen naar het Provinciaal Rijksarchief (meestal in de provinciale hoofdstad) of het Algemeen Rijksarchief te Den Haag. Het betreft in ons geval meestal oude stukken en deze zijn vaak door de K.v.K.'s aan deze instanties overgedragen. Soms verkrijgt men pas met schriftelijke toestemming van de K.v.K. tot deze stukken toegang.

De Dossiers Inschrijving Handelsregister bieden een schat aan informatie. Adres van de onderneming, jaar van eerste inschrijving, doelstelling van de onderneming, maatschappelijk kapitaal, alsmede de betrokken ondernemers. Werknemers staan niet in deze dossiers vermeld, slechts directeur, procuratiehouder etc. Ook hun huisadres is opgetekend. Ook overname door een andere onderneming staat in deze dossiers vermeld, zodat U weet waar U verder kunt zoeken.

Is de onderneming failliet gegaan, dan is dat tragisch voor de betrokkenen maar een geluk voor de onderzoeker; het levert namelijk een extra bron op! Het dossier uit het handelsregister vermeldt de Arrondissements Rechtbank die het faillissement heeft uitgesproken. Telefonisch kan uit het Archief Faillissements Griffie van deze rechtbank het Openbaar Verslag van het bewuste faillissement worden opgevraagd. Dit dossier bevat onder andere het Verslag van de curator, waarin kort geschetst de lotgevallen van de onderneming worden weergegeven die tot het faillissement hebben geleid. Tevens kan de ordeningslijst en/of uitdelingslijst worden aangetroffen. Hierin staat de boedel van de onderneming beschreven, respectievelijk staan de schuldeisers vermeld. De boedellijst kan inzicht geven in het technisch peil van de onderneming en onder de schuldeisers zijn immer ex-werknemers en toeleveringsbedrijven. Dergelijke gegevens zijn welkom om een goed inzicht in de onderneming te verkrijgen en het levert weer de broodnodige namen van betrokken personen op.

Is op het apparaat een patentnummer aangebracht dan kan dit ook worden benut om iets te weten te komen van de makers en/of de onderneming achter het object. Bij het Octrooibureau te Rijswijk kunnen van alle patentnummers van diverse landen de patentschriften worden opgevraagd. In een aantal gevallen levert dit de naam op van de ontwerper, soms ook van de onderneming, al naar gelang wie het octrooi heeft aangevraagd en betaald. Het archief van het Octrooibureau is ten dele te raadplegen via internet.

De volgende stap is nakijken of de bewuste personen nog in de oude plaats van vestiging wonen. Blijkt dit niet het geval te zijn dan is vaak een onderzoekje op www.telefoongids.nl of in de telefoonboeken van de omliggende plaatsen alsnog voldoende om één of meerdere van de betrokkenen (of familieleden) te vinden.

Mocht bovengeschetst speurwerk geen resultaat afwerpen dan niet getreurd. Een briefje naar het bevolkingsregister van de laatst bekende woonplaats kan helpen. Vooral de reden vermelden waarom U naar iemand op zoek bent. Over het algemeen kan het bevolkingsregister uitsluitel geven betreffende de nieuwe plaats van vestiging, of de datum van overlijden. Sommige gemeenten zenden de brief direct door naar de betrokkene. Houd er dus rekening mee dat het door U gezochte persoon de brief onder ogen kan krijgen. Het bevolkingsregister verstrekt deze inlichtingen niet gratis. De kosten verschillen per gemeente. Meestal bedragen ze tussen € 5,- en € 15,- per inlichting.

Slechts bij extreme pech en tegenslag zult U na dit alles niets wijzer geworden zijn. Dan kan soms 'veldwerk' nog vruchten afwerpen. Her en der vragen op een mooie zomerdag rondom de oude adressen van de ondernemers (en in de buurt van de plaats van vestiging van de onderneming) kan een spoor opleveren.

Doel van dit alles is, naast het lokaliseren van een eventueel archief, het traceren van nog in leven zijnde betrokkenen, of nabestaanden hiervan. Is dit uiteindelijk gelukt, dan volgt ... het interview!

Het interview:

Na bovenstaand speurwerk beschikt U over een aantal namen van personen die betrokken zijn geweest bij de onderneming waar U meer van wilt weten. Nu moet er contact gelegd worden. De telefoon is hiervoor het aangewezen medium. Een goede tijd om te bellen is rondom half acht 's-avonds op een doordeweekse dag. Bel liever niet op een zondag. In een enkel geval zult U een briefje moeten schrijven. Van belang is in ieder geval kort en bondig het doel van het gesprek en de reden van Uw nieuwsgierigheid te melden. Houdt er rekening mee dat het te interviewen persoon, de informant, ook overleden kan zijn ondanks dat het telefoonboek de naam vermeldt. Slechts weinig nabestaanden nemen de moeite dit te wijzigen. Het beste is te zeggen, ongeacht wie U aan de telefoon krijgt, dat U op zoek bent naar ..., die ooit werkzaam was bij de firma Ooit beging ik eens de blunder, toen de vrouw des huizes opnam, te vragen of ik haar man mocht spreken. Het antwoord: 'Maar, maar ... mijn man is al zeven jaar dood!'

Heeft U het gewenst personage aan de lijn, dan meldt U zoals gezegd wat de bedoeling is. Hierbij moet U voorzichtig te werk gaan. U kunt een enthousiasteling treffen die U meteen van alles gaat vertellen over 'die heerlijke tijd'. Maar U kunt ook op weerstand stuiten en met een kluitje in het riet worden gestuurd. Heel lastig is het soms om iemand te overtuigen van hun waarde voor Uw speurwerk. Soms wordt er gemompeld: 'Ach, 't is allemaal zo lang

geleden, het heeft geen nut, het is voorbij.' Om zo'n informant voor Uw zaak te winnen vraagt enige overredingskracht. Vaak zal men zich op vergeetachtigheid beroepen. Meestal valt dit wel mee. Tracht het zelfvertrouwen in een paar woorden te sterken. De informant heeft er over het algemeen geen idee van wat U zult gaan vragen. Vaak blijken de vragen voor hem, zeker na weer even over 'die tijd' gebabbeld te hebben, betrekkelijk eenvoudig. Vraag een paar simpele feitjes, eventueel dingen die U al weet. Zeg nog wat materiaal te hebben (advertenties, apparaten, foto's, onderdelen, gegevens van de Kamer van Koophandel) dat het geheugen kan opfrissen, noem een paar namen. Vaak wordt de informant verrast door zijn eigen herinnering, en stemt toch in met Uw komst.

Moeilijker te winnen zijn de informanten die vervelende herinneringen hebben aan de periode waarin U bent geïnteresseerd, of die iets te verbergen hebben. In het eerste geval kunt U wijzen op de noodzaak dat de geschiedenis zo juist mogelijk wordt weergegeven en dat U graag zijn verhaal wilt horen. Het tweede kunt U slechts vermoeden. Specifiek omschrijven wat U wilt weten, eventueel de vragen schriftelijk stellen, kan de angst dat bepaalde zaken ongewenst het daglicht zullen zien bij de informant wegnemen.

Juist omdat U al enige voorkennis hebt kunt U bij de informant het vooruitzicht wekken een prettig gesprek te hebben over dat wat ooit belangrijk was in zijn leven. Overspoel hem echter niet met feiten en kennis want dat kan er weer toe leiden dat hij zich Uw 'mindere' waant en een gesprek zinloos acht omdat U 'toch alles al weet'. Heel belangrijk is het dat U zelf enthousiast bent, dat werkt aanstekelijk. De vraag naar het nut van Uw nieuwsgierigheid is dan ook voor de informant weggefallen; het is gewoon interessant.

Mocht de vraag naar de zin van een dergelijk onderzoek toch nog de kop op steken, wijs er dan op hoe belangrijk de geschiedenis is voor begrip van de hedendaagse ontwikkeling. Hoe onvoorstelbaar het voor een jongere generatie is waar de voorlopers mee hebben moeten worstelen. Hoe belangrijk het is, juist ook met het oog op de toekomst, om de economische en sociale processen uit het verleden te doorgronden. Daarbij, het is menselijk het als prettig te ervaren wanneer men weet hoe bepaalde zaken tot stand zijn gebracht en hoe er vroeger werd geleefd. Het bewijs vormen de vele musea, oudheidskamers, 'oude ambachten markten' en, last but not least, de diverse 'verenigingen voor de historie van ...'

Ook ijdelheid is een menselijke eigenschap. De meeste mensen vinden het toch een aardig idee om niet geheel in de vergetelheid te raken. Het vooruitzicht vermeld te worden in een publikatie streelt sommiger ego. Maar, pas op, voor anderen is het een schrikbeeld! Ik kom hier bij de bespreking van de uitwerking van het interview nog op terug.

Wees er vooral op bedacht dat bij een coöperatieve informant tijdens zo'n eerste telefonisch contact een enorme hoeveelheid informatie los kan komen. Hij kan opeens alle herinneringen gaan spuien. Het is volledig in strijd met de wellevendheid om een taperecorder te laten meelopen zonder er iets van te zeggen. Toch worden er vaak dingen gemeld die voor het onderzoek interessant zijn en die niet altijd herhaald worden. Het beste is dat U de recorder (met telefoon adapter) 'stand-by' heeft. Mocht het nodig zijn dan kunt U altijd vragen of de recorder gestart mag worden. In enkele gevallen kan zelfs met een telefonisch interview worden volstaan. Soms zit er niet veel anders op dan vlug wat aantekeningen maken. Een telefoon met luidspreker is dan handig, maar ook alleen mits dat weer niet een vermindering van de geluidskwaliteit oplevert die irriterend kan zijn voor de informant.

Samengevat, dit eerste gesprek wekt bij de informant in de ideale situatie enthousiasme op; hij krijgt plezier in het project en wil letterlijk deelnemen. Bij een 'onwillige' moet gepoogd worden alsnog enige bereidheid te kweken door het zelfvertrouwen op te wekken, het wantrouwen weg te nemen en het belang van het onderzoek te benadrukken.

Er moet, als het even kan, in dit eerste gesprek een afspraak worden gemaakt. Hierbij richt U zich vanzelfsprekend op de wensen van de informant. In de regel zal het interview bij hem thuis plaatsvinden. Dit is plezierig, want hij is in een vertrouwde omgeving en eventueel materiaal (foto's, folders, apparaten) zijn bij de hand. Het is prettig als het tussen U en de informant 'klikt'. Vaak heeft U uit het telefoongesprek al een indruk verkregen wat voor type mens de informant kan zijn. Houdt daar rekening mee. Pas eventueel kleding en vocabulaire aan, maar blijf vooral Uzelf. In de regel bent U na maximaal twee uur uitgepraat. Dat lijkt kort, maar bedenk dat het van interviewer en informant veel energie vraagt. Put de informant ook niet uit. Het zijn over het algemeen oudere mensen en indien U teveel van ze vergt zullen ze dit veelal pas na Uw vertrek merken. Dit kan hen verhinderen een tweede interview toe te staan. De informant moet het dus zo gemakkelijk mogelijk worden gemaakt. Bij het afspreken van de bezoektijd is het goed deze zo te kiezen dat de dagelijks gang van zaken niet wordt verstoord. Hoe laat drinkt men koffie? Wanneer wil of moet men gaan lunchen? Vraag er naar en stemt U zich er op af. Uiteraard zorgt U ervoor op de afgesproken tijd te arriveren. Neem enige pechmarge en wacht – als U te vroeg bent – even in de buurt. Niets is zo hinderlijk als iemand die te vroeg komt.

Een tweede interview zal vaak na enige tijd, soms enkele jaren, nodig blijken te zijn. De vordering in het onderzoek maken het gedetailleerd ingaan op een aantal zaken soms wenselijk. Vaak ook zal de informant zich naderhand dingen herinneren. Het interview heeft het geheugen weer 'aangezwengeld' en er komt langzamerhand van alles 'bovendrijven'. Deze volgende interviews kunnen, nu de kennismaking tot stand is gebracht, vaak telefonisch plaatsvinden.

Als de afspraak is gemaakt rest U nog de belangrijke taak het interview voor te bereiden. U heeft, door het voorafgaand speurwerk, al enige kennis van zaken. Dit behoeft niet buitengewoon veel te zijn. Immers, het interview zou anders ook niet nodig zijn.

Het meest eenvoudige is het gesprek op te nemen. Het voordeel is dat U tijdens het gesprek geen aantekening behoeft te maken. Het interview kan zo veel meer ontspannen verlopen. Aangezien wij over het algemeen technische mensen zullen interviewen is de kans geconfronteerd te worden met 'microfoonvrees' bij de informant vrij klein. Mijn ervaring is dat de recorder zelfs, bij binnenkomst, een 'ijsbrekend' gespreksonderwerp vormt.

Het is in ieder geval raadzaam zo min mogelijk aandacht aan de recorder te besteden als het gesprek eenmaal loopt. De recorder moet a.h.w. vergeten worden. Een klein apparaat, een bescheiden microfoon, rondom gevoelig, die wat terzijde kan worden opgesteld, is dan ook veruit te prefereren boven grote omslachtige machinerieën. Ook is het verstandig geluidsdragers te gebruiken met een lange speelduur zodat het gesprek niet te vaak voor het verwisselen ervan moet worden onderbroken.

Test de apparatuur thuis, zodat meteen kan worden begonnen. Hooguit kan even een klein stukje ter plaatse worden opgenomen om teleurstelling te voorkomen. Begin niet met het inspreken van plechtstatige mededelingen als: 'Interview nummer 1, gesprek met dhr. X op ...'

Als U daar behoefte aan heeft kunt een minuut tape aan het begin 'blank' laten en dit later alsnog inspreken.

Meestal zal Uw gastheer U uitnodigen in een makkelijke stoel te gaan zitten. Tracht deze verleiding te weerstaan en stel voor aan de eettafel plaats te nemen. Hierdoor wordt de positie ten opzichte van de microfoon van zowel de informant als uzelf altijd kleiner. Tevens kunnen eventuele paperassen gezamenlijk worden doorgenomen zonder dat dit tot heen en weer lopen leidt. De vragenlijst – waarover hieronder – kunt u relatief onopvallend raadplegen.

Ook is het verstandig de informant dingen te vragen die U al weet! Dit zijn controlevragen met als doel, onmerkbaar, de betrouwbaarheid van de geïnterviewde vast te stellen. Deze controlevragen kunnen ook hierin bestaan dat U, na enige tijd, weer terugkomt op een onderwerp en een verduidelijking vraagt. Bij een volgend interview kan ook een beperkt aantal vragen uit het eerste interview worden herhaald.

Natuurlijk kunt U niet lukraak vragen op de informant afvuren. Er zal een vragenlijst moeten worden gemaakt. Besteed aan deze lijst aandacht, het interview zal er in belangrijke mate door worden beïnvloed. Op deze wijze verloopt het interview efficiënt. Dit is van belang, want zoals al opgemerkt, binnen twee uur slaat vrijwel zonder uitzondering de vermoeidheid toe, en voor die tijd moet U te weten wat U weten wilt !

Zelf deel ik mijn vragenlijst in in blokken. Voorgeschiedenis (opleiding, hoe zo bij de onderneming beland), verloop carrière, en dan puntsgewijs de ontwikkeling van de diverse apparaten. Meestal is na dit te hebben besproken een zeker vertrouwen gegroeid en kan wat meer naar persoonlijke ideeën worden gevraagd; de sfeer op de werkvloer, kundigheid van collega's en directie, de eigen mening over de producten. Bij het uitwerken is deze structuur, zeker wanneer meerdere interviews worden afgenomen, erg prettig. U zult met minder moeite in staat zijn het interview uit te werken tot een toegankelijk, leesbaar verslag.

Is de 'grote dag' van het interview daar, dan is het raadzaam één of meerdere zaken mee te nemen die het geheugen van de informant kunnen opfrissen. Kopieën van advertenties, foto's, apparaten, onderdelen, etc. Dit alles kan meteen een goede ambiance scheppen.

Het interview moet zoveel mogelijk als een normaal gesprek verlopen. De stijl van het interview wordt bepaald door interviewer en informant. Van belang is dat U belangstelling, respect en flexibiliteit toont. Luister goed, herhaal af en toe rustig, overpeinzend, wat er geantwoord is of vat een antwoord samen. Dit benadrukt dat U werkelijk aandacht heeft en dit stimuleert de informant. Besef dat het geen show is waarin U Uw kennis etaleert. Stel U bescheiden op en stel zo min mogelijk vragen. Wel zal het nodig zijn af en toe te 'sturen', maar laat de informant praten. Er kan een afzijdig liggende 'goudader' worden aangeboord, die dan toch geëxploiteerd moet worden. Kap een verhaal nooit af. Daarmee aborteert U het volgende verhaal, dat wel interessant was geweest. Daarbij, een woordenvloed duurt zelden lang en dan zal de informant het prettig vinden als U de 'leiding' neemt en enige vragen stelt.

Tijdens het interview kunnen huisgenoten aanwezig blijven. Mijn ervaring is dat de vrouw des huizes vaak, juist wat chronologie betreft, waardevolle aanvullingen kan geven uit de huiselijke kring. Wel schuilt hierin het gevaar dat het gesprek over het geheel wat minder 'to the point' zal zijn.

Dat U enige kennis toont kan belangrijk zijn. U wordt voor 'vol' aangezien en het schept een band. Een zekere onwetendheid kan echter ook voordeel hebben. De informant kan genoeg beleven als hij zelf kan 'schitteren'. Daarbij, als U zich de expert toont kan dit bij een ietwat onzekere informant een angst om 'domme dingen' te zeggen oproepen. Bedenk dat U geen examen afneemt. Het etaleren van Uw eigen kennis naar de informant toe moet dus behoedzaam geschieden.

Ga niet in discussie met de informant. Lijkt een opmerking onjuist, ga voorzichtig terug en benader 't feit langs een andere weg. Onderschat de informant nooit! Uw achtergrond informatie kan onvolledig zijn, er kan ook een vergissing in het spel zijn. Keer na enige tijd over andere dingen gesproken te hebben nog eens op het onderwerp terug. Laat de informant de zaak nog eens op een rij zetten. Vaak zal hij zichzelf, zonodig, alsnog corrigeren. Dat sterkt zonodig zelfs het vertrouwen in zijn herinnering. Bedenk ook, op sommige punten kan de informant de plank volledig misslaan, op andere kan hij waardevolle gegevens verstrekken.

De wijze van vraagstelling is van groot belang. Deze moet zo min mogelijk van de eigen mening en voorkennis verklappen. Stel 'open' vragen. Dat wil zeggen, vragen die niet met alleen 'ja' of 'nee' kunnen worden beantwoord. Niet: 'Dus rond 1950 kwam U in dienst?' maar 'Weet U nog wanneer U ongeveer in dienst kwam?' Mensen neigen ernaar mee te praten of pakken dankbaar de verstrekte informatie op om hun vergeetachtigheid te camoufleren. Wees kritisch, slechts weinigen zullen zeggen 'ik weet het niet meer'. Vaak prefereert men fantasie boven zwijgen. Let erop dat U ook daadwerkelijk antwoord krijgt op Uw vraag. De informant kan iets willen verzwijgen, er kan ook sprake zijn van afdwalen. Hier komt U snel genoeg achter. In het eerste geval zal een beroep gedaan worden op uw tact. Bedenk dat in een eventueel tweede gesprek het vertrouwen voldoende gewonnen kan zijn om zonder moeite 'het geheim' opgedist te krijgen. Dring dus niet te veel aan. Vaak betreft het ook persoonlijke wrijving in het bedrijf die voor ons hooguit illustratief van belang is.

Toon verder betrokkenheid in de vraagstelling. Vraag niet: 'Hoe zag de werkplaats eruit ?' maar: 'Nu ben ik heel benieuwd hoe de werkplaats eruit zag.' Vermijd verder een 'drammerige' vraagstelling met zinnen die allen beginnen met 'hoe vaak', 'hoe veel' etc. Openingen van vragen als: 'Nu zou ik graag zo veel mogelijk willen weten van ... ' of: 'Als U even in gedachten terug gaat naar die tijd, wat ... ' doen het goed. Het geven van een tegengestelde mening kan gerust, maar breng het neutraal. Zeg bijvoorbeeld: 'Nu heb ik eens gehoord dat ...' Per slot van rekening is de bedoeling van het interview Uw kennis te verfijnen. Geef ook af en toe een enthousiaste reactie op een antwoord: 'Oh, dat is interessant' of 'Ah, dat wist ik niet !' Complimenteer de informant dus af en toe, tracht hem duidelijk te maken dat hij een wezenlijke bijdrage levert aan het onderzoek, dat hij zijn tijd nuttig besteedt en dat U zijn inspanning op prijs stelt. Vaak wordt er, als het antwoord niet meteen voorhanden is, door de informant iets verontschuldigends gezegd als 'Tja, ik weet 't niet zo goed meer'. Pak dit onmiddellijk op door juist de pluspunten uit het interview naar voren te halen. Wijs op enkele belangrijke dingen die hij wèl wist en benadruk Uw begrip voor het wegzakken van enkele stukje kennis in zijn geheugen.

Het interview is niet de beste vorm om feiten te verkrijgen wat betreft productie jaren en - aantallen. Juist het cijfermatige blijkt vaak uit het geheugen te zijn gewist. Helaas zijn bij lang niet alle industrieën productiegegevens op schrift bewaard gebleven zodat soms het interview de enige manier is om een indruk te krijgen. Gelukkig zijn er oefjes om de informant te helpen. Data worden het best onthouden door ze te koppelen aan gebeurtenissen in het persoonlijk, dagelijks, leven van de informant. Tracht combinaties van herinneringen op te

roepen; 'toen dat apparaat gemaakt werd, waar woonde U toen? Was U al getrouwd? Waren er al kinderen?' Vaak blijken dan kleine herinneringen houvast te bieden voor de grote lijn.

Wat betreft productie aantallen moet ook vaak een omweg worden gekozen. Vraag naar collega's en hun bezigheden, vraag hoe de werkplaats eruit zag, wat er aan machines stond. Stel dan pas de fabricage aan de orde. Wie had welk aandeel in die productie? Vraag de informant naar de weekproductie. Vervolgens of er op voorraad of bestelling werd gewerkt, of er altijd een optimale productie was of dat er problemen waren door bijvoorbeeld stagnerende onderdelenleveranties en/of geldgebrek. Op die wijze kan, geholpen met advertenties die de fabricageperiode indiceren, een redelijke schatting gemaakt worden van het productieaantal.

Ook met het oog op deze vragen is het van belang de informant, door eerst een schets van de carrière te geven, alles chronologisch goed op volgorde te zetten.

Ga, als de sfeer er naar is, na het afsluiten van het interview niet meteen weg. Maak een babbeltje, drink een kopje thee. Vertel iets over Uzelf. Dit alles zal ertoe leiden dat de informant een prettige herinnering bewaart aan het interview en in de toekomst graag verder wil meewerken.

Soms komt, vaak nadat de recorder is afgezet, nog wat vertrouwelijke informatie. Behandel dit als zodanig. Voor eigen gebruik kunt U het noteren, maar respecteer het eventuele verzoek dit niet in de publicatie op te nemen. Het gesprek kan emoties oproepen. Zet eventueel de recorder af en laat de informant rustig tot zichzelf komen.

Indien mogelijk kan het zinvol zijn een aantal oud-gedienden van een onderneming bij elkaar te brengen. De gesprekken die dan ontstaan kunnen interessant materiaal opleveren. Het vraagt natuurlijk een heel georganiseerd, en bovendien bestaat het gevaar geconfronteerd te worden met antipathieën van jaren her.

Onthoud vooral: het interview moet zoveel mogelijk als een normaal gesprek verlopen, maar U moet wel aan de weet komen wat U weten wil. Wees gevoelig en taai!

Uitwerken van het interview.

De band is opgenomen en U keert huiswaarts. Belangrijk is bij thuiskomst Uw opnames meteen van een label te voorzien. Anders, gelooft U me rustig, is de band al snel onvindbaar. Het interview moet nu uitgewerkt worden. Dit houdt in: op schrift worden gesteld. Uitwerking kost tijd en vraagt enige vaardigheid. Toch is het nodig om de informatie toegankelijk te maken. Het beste is het gesprek te verwerken tot een goed leesbaar verslag in eigen woorden.

Bij uitwerken is recorder met variabele snelheid of 'cue'-functie handig. Tracht een antwoord geheel af te luisteren en het dan bondig te verwoorden. Zeer markante, stellige of in tegenspraak met eerdere interviews gestelde zaken moeten natuurlijk woordelijk, als citaat, worden overgenomen. Voor de rest kunnen emoties of twijfels of voorzichtigheid in de formulering ook tussen haakjes in de tekst worden vermeld.

Meestal zal de uitgewerkte tekst zo'n 3 à 4 A4-tjes in beslag nemen. De uitwerking van 2 uur gesprek kost U ongeveer 4 tot 6 uur. Vermeld tijd, dag, naam, adres en telefoonnummer, alsmede functie en bedrijf van de geïnterviewde bovenaan de tekst.

Bij de uitwerking kan de opbouw van de vragenlijst (vooropleiding, carrière, hoe bij de onderneming beland, etc.) dienen als raamwerk. Dit verhoogt de toegankelijkheid van de informatie. U kunt dan snel een bepaald feit terugvinden. Wanneer diverse personen zijn geïnterviewd is de informatie zo ook gemakkelijk te vergelijken.

De computer is een handig hulpmiddel bij uitwerking. Door de mogelijkheid tekst tussen te voegen kunt U de informatie betreffende bepaalde onderwerpen, die vrijwel altijd door het gesprek gevlochten zit, al min of meer op de juiste plaats zetten.

De originele geluidsdragers met de opname van het gesprek moet U zonder meer bewaren! Ook na uitwerken dus niet wissen! Ze kosten een krats, dus waarom zou U? Mijn ervaring heeft geleerd dat, wanneer het onderzoek gevorderd is, soms aanvankelijk onbelangrijk geachte feiten (en daardoor niet in de uitwerking opgenomen!) de sleutel vormen in de oplossing van een nieuw probleem. Draai zo'n band of disc nog eens in de auto, tijdens opruimen, klusjes doen of de afwas.

Het is verstandig de geïnterviewde een kopie van het op schrift gestelde interview toe te sturen. De informant kan dan correcties aanbrengen en herinnert zich vaak weer nieuwe dingen. Het interview heeft het geheugen weer 'aangezwengeld' en er komt langzamerhand van alles 'bovendrijven'. Nu de kennismaking tot stand is gebracht kunnen aanvullend nog een aantal telefonische interviews plaatsvinden. Vaak belt de informant ook zelf op als hem weer iets te binnen is geschoten. Noteer dit gelijk en voeg het zo snel mogelijk in bij de uitwerking van het interview.

Het interview kan ook weer materiaal opleveren (verhalen, maar ook papier/folders) waardoor nog een interview nodig is, of een tweede interview met eerder geïnterviewden van belang wordt. Niet zelden zal een tweede interview na enige tijd, soms na enkele jaren, nodig blijken te zijn. De vordering in het onderzoek maken het gedetailleerd ingaan op een aantal zaken soms wenselijk.

Tracht echter vooral een project af te ronden. Het is belangrijk tot een publicatie te komen. Geef de informatie desnoods aan een ander die het uitwerkt tot een artikel of boekje. Bedenk: kennis moet worden gepubliceerd, anders gaat het alsnog verloren. Is het niet volledig? Staan er onjuistheden in? Dat geeft niets, er ligt iets en laat anderen er maar kritiek op geven. Mits dit een beetje constructief gebeurt leidt dit tot meer kennis en wellicht tot samenwerking met de criticasters.

Het is natuurlijk niet meer dan beleefd de informant een exemplaar van de eventuele publicatie te sturen. Het beste is voor vaststelling van de definitieve tekst de informanten de mogelijkheid van inspraak te geven.

Tenslotte nog een tip. Soms bent U al enige jaren in contact met technisch-historisch interessante mensen. Dit zijn wellicht min of meer vrienden geworden. De ervaring leert dat het dan nog zelden tot interviewen komt. Tracht dit toch te doen, of vraag anderen het te doen.

Rest mij op te merken dat ik, naast eigen ervaring, bij het schrijven van dit artikel gebruik heb gemaakt van onderstaande literatuur:

Thompson, Paul, 'The Voice of the Past, Oral History' (Oxford 1978)

Kahn, Robert L. en Charles F. Cannell: 'The Dynamics of Interviewing, theory, technique, and cases' (London 1957)

Vooral het eerstgenoemde boekwerk sluit aan bij het soort interview dat hier aan de orde is, maar geeft vooral tips betreffende gesprekken met ambachtslieden en agrariërs. Technische geschiedenis is een betrekkelijk jonge wetenschap, en zover ik weet zijn er geen speciale publikaties op dit gebied. Ik hoop met deze verhandeling in deze leemte te hebben voorzien.

© Tim de Wolf, 2009.

Bewerking van een reeks artikelen, eerder verschenen in Radio Historisch Tijdschrift.